

GEIR BENTZEN

En tid for begeistring – nordmenn og Sovjetunionen i 1945

I august 1939 inngikk Tyskland og Sovjetunionen en ikke-angrepspakt. Nyheten om at landene som representerte de ideologiske hovedfiendene i mellomkrigstiden hadde inngått en avtale seg i mellom kom som et sjokk på omverdenen. Sovjetunionens okkupasjoner av halve Polen og de baltiske land, samt ikke minst vinterkrigen mot Finland, gjorde et dramatisk inntrykk. Arbeidernes egen stat opptrådte imperialistisk og samvittighetsløst i samarbeid med nazistene. Det var et svik mot idealene i arbeiderbevegelsen og en bekrefteelse av påstandene til de tradisjonelt sovjetfiendtlige på høyresiden.

På forsommeren 1940 måtte nordmennene innse at Norge var okkupert på ubestemt tid av Sovjetunionens avtalepartner Tyskland. Det har i alle år etterpå heftet noe negativt ved norske kommunister i perioden 1939 til 1941. Om inntrykket er vel begrunnet er en helt annen debatt. Det kan bare være en rest av de negative følelsene som må ha heftet ved selve Sovjetunionen dengang. I motsetning til partiets kamrater opplevde den kommunistiske staten en dramatisk endring i folks oppfatninger.

Ett og et halvt år etter at Sovjetunio-

nen selv ble angrepet av Tyskland var negativiteten vekk. Tyskernes nederlag ved Stalingrad i januar – februar 1943 hadde snudd krigslykken. Sovjetunionens folk viste en enorm seighet under press. Deres lidelser var ubeskrivelige. Uante ressurser var satt inn i kampen. Evnen til å sette og nå mål innenfor produksjon, logistikk og militærvesen imponerte. Det var alt på det rene at krigen ville bli vunnet av Sovjetunionen og USA, to stormakter av en ny og ukjent type. Vi endte med å kalle dem *supermakter*.

Det offisielle Norge vil styrke vennskapet

To uker etter at slaget ved Stalingrad var vunnet¹ ville den norske ambassadør Rolf Andvord invitere de russiske deltakerne i en kveldskonert tilegnet Ibsen og Grieg til etterpålåg i den norske ambassaden i Moskva. Det ville bli servert «small hors d'oeuvres with champagne». Konserten var arrangert av det statlige Kuibesjevs Filharmoniske Selskap. Andvords invitasjon ble besvart med at deltakerne selv fikk bestemme om de ville ta i mot invitasjonen. Deltakerne fikk på sin side beskjed om å tak-

ke nei under henvisning til at de var opptatt med feiringen av den Røde Hærs Dag. Selv om Andvord overfladisk sett mislyktes med sin invitasjon, fikk han gjennom et budskap både direkte og indirekte. «Jeg ønsker nærmere forbindelser med det russiske folk», siterte visepresidenten i VOKS - det sovjetiske allunionelle selskap for kultursamkvem med utlandet, i sin dagsrapport for 13. februar 1943.²

Senere på året ville Andvord låne en kinosal for å vise en film om norske fiskeres kamp mot tyskerne, og han planla en tredelt fotoutstilling om Norge. Temaene skulle være det blomstrende Norge, Norge under nazistene og forberedelser til frigjøring. I begge tilfellene fant VOKS unnskyldninger av teknisk art for at tiltakene ikke kunne realiseres. Filmutstyret til VOKS var ikke i orden, ja det måtte til og med bygges om, bildenes størrelse var uegnet til en utstilling, de viste ikke selve kampen mot tyskerne og det var vanskelig å finne et lokale. Andvord fikk på sin side anledning til igjen å uttrykke sitt ønske om samarbeid i tiden fremover, også etter krigen. Det siste ønsket fikk han puttet inn i flere sammenhenger, ikke bare kulturelle.³

Det finnes flere eksempler på Andvords og andres innsats for å opprettholde og forsterke vennskapet mellom sovjetfolket og nordmenn under krigen. Vi ser konturene av en langsiktig vennskapspolitikk, av stor politisk og sikkerhetsmessig betydning etter hvert som den «merkelige og mektige sosialist- og fremtidsstat»⁴ Sovjetunionen vokste i styrke.

Statenes diplomatiske representasjoner kunne ikke erstatte mer folkelige

fora for utveksling av informasjon og kultur. I tilfellet Sovjetunionen ville det heller ikke komme på tale med noen fullstendig uorganiserte løsninger. Det var ikke fri ferdsel over grensene og fri meningsutveksling. En vellykket gjenoppliving av vennskapsorganisasjonene fra mellomkrigstiden var derfor også i det offisielle Norges interesse. Utenriksminister Trygve Lie gikk langt i å demonstrere det da han forespeilet vennskapssambandet en bevilgning fra utenriksdepartementet på 10.000 norske kroner for 1946.⁵ Det var nesten tilstrekkelig til å betale lønn til tre ansatte etter tidens lønnsnivå. Før krigen ville en offisiell bevilgning vært utenkelig.

Organisasjoner og mennesker

Historien til *Sambandet Norge – Sovjetunionen*, er kartlagt og drøftet av Ingunn Rotihaug i en hovedoppgave fra 1998.⁶ Hun brukte ikke kilder som klargjorde selve etableringen av sambandet, slik det vil bli redegjort for her. Rotihaug tok utgangspunkt i de tilsvarende organisasjonene fra mellomkrigstiden. Dessverre hadde hun heller ikke for denne perioden fyldestgjørende opplysninger. Hun visste blant annet ikke om det var nordmenn til stede under revolusjonens tiårsjubileum i Moskva, da *Sovjet-Unionens Venner* ble dannet.⁷

Vennsaksarbeidet diplomatiet bedrev under krigen var en fortsettelse av oppgavene til førkrigsorganisasjonene *Sovjet-Unionens Venner* og *Norsk-Russisk Kultursamband*. For å se den nære etterkrigstids organisasjonsdannelse i sammenheng med mellomkrigstidens organisasjoner er det nødvendig å klargjøre noen trekk ved deres opprinnelse

og funksjon. Ikke minst gjelder det rollen sovjetiske myndigheter spilte. I hovedsak var disse også i mellomkrigstiden representert gjennom VOKS, organisasjonen ambassadør Andvord opprettholdt kontakten med gjennom krigsårene.

Sovjet-Unionens Venner som internasjonal organisasjon ble som nevnt stiftet under feiringen av tiårsjubileet for revolusjonen i november 1927. Etter et lite mellomspill ble den norske organisasjonen av samme navn stiftet året etter. Forsinkelsen skyldtes i hovedsak at en av de 36 norske delegatene under festlighetene,⁸ Arbeiderpartiets Edvard Mørk, hadde påtatt seg å stifte den norske organisasjonen. Det løftet holdt han ikke.⁹

Tanken om en venneforening var ikke helt ny. Spørsmålet om å organisere vennlig innstilte norske kulturpersonligheter i et samband for forbindelser med Sovjetunionen hadde vært drøftet i VOKS alt i 1926.¹⁰ Dette ble fulgt opp med et ønske om å bruke Rudolf Nilsen som sentrum i en krets av norske arbeiderintellektuelle som kunne stifte organisasjonen våren 1927.¹¹ Da *Sovjet-Unionens Venner* endelig ble stiftet 7. november 1928 tok dikteren vervet som kasserer. *Norsk-Russisk Kultursamband* ble stiftet i 1932, med Arnulf Øverland som første formann.

Stiftelsen av kultursambandet var en het potet internt i VOKS,¹² og muligens i Komintern. Noen av saksdokumentene kan gjenfinnes i begge arkiver. Alt 5. april 1931 skrev førstesekretær Semjon Mirnyj ved legasjonen i Oslo en betenkning om saken. Han anså det som uhensiktsmessig å danne et kultursamband i Norge, og advarte mot faren for

at det skulle bli like mislykket som det danske sambandet var, eller ende opp som sovjetfiendtlig slik det svenske hadde gjort.¹³ Mirnyjs meget åpenhjertige og interessante sosiologiske analyse av norske radikalere skal ikke refereres her, men konklusjonen hans var at man måtte søke innflytelse i det venstreorienterte norske borgerskapet, blant de han kalte venstreborgerlige intellektuelle, i stedet for å satse på kommunistene som «ikke har noen som helst innflytelse i norske intellektuelle kretser.» Spesifikt advarte han mot å gjenta feilene fra *Sovjet-Unionens Venner*, hvor «Hansteens og venners initiativ ved dannelsen var alt for tydelig.» Mirnyj ville bruke foreningen Mot Dag. Den representerte etter hans syn det tradisjonelle norske borgerskapets ungdomsradikalitet, og medlemmene var ingen opposisjonelle kommunister. Man kjente naturligvis norske forhold bedre i Moskva enn i Oslo. Mirnyj ble overprøvet, og i et brev noe over to måneder senere beordret til å ta kontakt nettopp med advokat Viggo Hansteen for å løse spørsmålet om å danne en initiativgruppe.¹⁴ Fra Rotihaugs arbeid vet vi at debatten ikke var over selv etter at kultursambandet hadde blitt dannet høsten 1932.

Hverken venneforeningen eller kultursambandet ble noen suksess. Etter en kort periode med optimisme var det en stadig tilbakegang i oppslutning som særpreget de to organisasjonene før krigen. I 1938 ble venneforeningen nedlagt til fordel for en ny organisasjon med Christian Hilt som sekretær, kalt *Nytt Land*. Kultursambandet forsøkte man å få liv i igjen, blant annet ved hjelp av arkitekt Harald Hals.

Etter Rotihaugs oppfatning gikk fire hovedgrupper inn i sambandet i 1945: Samfunnstopper, kommunister, intellektuelle og radikale kulturarbeidere.¹⁵ Mye kunne vært sagt om vanskene med å plassere en person som intellektuell i stedet for som radikal kulturarbeider, særlig om vedkommende i tillegg var erklært kommunist. Klare grenser finnes neppe. Gruppeinndelingen vil ikke bli opprettholdt her, men den kan tjene som en grov oversikt over deltakernes status. Det er langt viktigere å merke seg kontinuiteten. I alle Rotihaugs grupper finner vi personer som alt i mellomkrigstiden var i kontakt med VOKS, eller på annen måte deltok i ulike prosovjetiske tiltak.

En av disse var legen og motdagisten Karl Evang. Evang var redaktør av *Socialistisk Medisinsk Tidsskrift*. På begynnelsen av trettitallet ba han om og mottok faglig informasjon om sovjetisk medisin og ble satt i kontakt med fagfeller.¹⁶ Som medisinaldirektør meldte han seg inn i sambandet i 1945. Andre som kan nevnes er skuespiller Gerda Ring,¹⁷ professor i språkvitenskap Alf Sommerfelt,¹⁸ maleren Reidar Aulie¹⁹ og skuespiller Agnes Mowinckel. Gerda Ring og Agnes Mowinckel hadde gjestet Sovjetunionen under en teaterfestival i juni 1933. Reisen ble arrangert av VOKS.²⁰ Aulie malte motiver fra Moskva. Sommerfelt var gjest hos VOKS i juli 1931. I tillegg til de normale samtaler med sentrale ansatte i VOKS.²¹ Da *Norsk-Russisk Kultursamband* ble stiftet året etter gikk han inn som viseformann.²² Det var i det hele en stor andel av medlemmene i sambandet sommeren 1945 som representerte kontinuitet

fra mellomkrigstiden. For kunstnerne og de intellektuelles del er sammenfallet påfallende.

Kunstmaleren Willi Midelfart, samt skuespillerne Agnes Mowinckel og Gerda Ring, var alle medlemmer av *Norsk-Russisk Kultursamband* før krigen.²³ Mowinckel satt til og med i styret.²⁴ Et annet påfallende trekk var en følge av den norske elitens smalhet. Det fantes i noen tilfeller flere medlemmer av samme familie blant de første medlemmene, og alle hadde viktige posisjoner i samfunnet. I et tilfelle kan det synes som om den politisk mest profilerte ikke var med, det gjelder Kristian Gleditsch, sentralt medlem av *Mot Dag* i Trondheim, aktiv i hjelpearbeidet for det republikanske Spania og etter krigen sjef for Norges Geografiske Oppmåling. I stedet var hans eldre søster professor Ellen Gleditsch med. Et annet tilfelle er kommunisten Kirsten Hansteens bror Thorvald L. Moe. Den andre søsteren hans het Gerda, og var gift med Karl Evang. Moe gikk inn i styret 1945. Der ble han kategorisert som den borgerlige fabrikkdirektøren han var. Likevel kan det ikke påstås at han kom helt utenfra.

VOKS fulgte i det hele tatt godt med i norsk samfunnsliv i mellomkrigstiden. Personer som utmerket seg på det ene eller det annet felt ble registrert og deres karakteristika ble nedtegnet. Deres forhold til Sovjetunionen ble også evaluert. Var dette en person VOKS burde invitere til Sovjetunionen for å studere sitt fag der, eller ikke? Kunne det tenkes at vedkommende ville undertegne på et opprop eller delta i en organisasjon? Det finnes notater fra trettitallet om mange av dem som sommeren 1945 ble med i sambandet. Det siste førkrigs-

Norsk-Sovjetrussisk Samband holdt sitt første landsmøte 24. og 25. mai 1946 i Oslo. Fra starten av ble det satset på å bygge ut organisasjonen utover i landet, og i 1946 var Sambandet sammensatt av 31 lokale avdelinger. Fra v. landsstyremedlem Langeland fra Larvik, Andreas Andersen fra Tønsberg og tidligere statsråd Kirsten Hansteen. Bakenfor t.h. Olav Rytter.

dokumentet jeg har støtt på som behandler slike spørsmål er datert 4. februar 1940²⁵. Her drøftes lojaliteten til nordmenn som eventuelt kunne tenkes å delta i styret for organisasjonen og tidsskriftet *Nytt Land*. Det store problemet den gangen var deres syn på vinterkrigen mot Finland.²⁶ Det neste dokumentet om *Nytt Land* er fra 23. august 1940. Visekonsul Frolov i Oslo kunne fortelle at lokalene til organisasjonen hadde blitt gjennomført av tyske myndigheter den 16. samme måned, og at alt materiale fra VOKS var konfiskert.²⁷ Materiale som ble sendt fra VOKS nådde ikke frem, men ble snappet opp av

tyskerne. Styremedlem Christian Hilt var arrestert. Tyske myndigheter hadde dertil gitt negativt svar på spørsmål om det var i orden at man opprettholdt de kulturelle forbindelsene med Sovjetunionen.²⁸ En periode var definitivt over.

De kjempet også for oss

«De kjempet også for oss. Vi har en ubetalelig gjeld til det russiske folk.» Slik lød det i Norges Kommunistiske Partis hovedorgan Friheten i mai 1945. Man trengte ikke være kommunist for å føle at påstandene var riktige. Forsommeren og sommeren 1945 var norske

aviser fulle av gruoppvekkende skildringer av lidelsene russiske krigsfanger i Norge hadde gått gjennom. Den røde armé sto i Nord-Norge som en frigjøringshær. Den 26. juni gikk det ut invitasjon til å danne et *Norsk-Sovjet-russisk Samband*.²⁹ Regjeringens erklæring om en utenrikspolitikk bygget på et tillitsfullt og vennskapelig samarbeide med Sovjetunionen ble nevnt. Kriegen hadde skapt et nytt norsk folkelig engasjement. Denne solidariseringen med sovjetfolkets lidelser ble sidestilt med det offisielle Norges politikk overfor Sovjetunionen.

Sambandets oppgaver skulle være å fremme kjennskapet til sovjetfolkets ånds- og kulturliv, gi det norske folk pålitelig opplysning om nærings-, sosial- og kulturpolitikk i Sovjetunionen, samt å øke kjennskapet til Norge i Sovjetunionen. Alle som ønsket å styrke vennskapet og det kulturelle sambandet med Sovjetunionen var velkomne som medlemmer. Invitasjonen var signert av en rekke samfunnsstopper og førkrigsradikalere som nå var kommet i posisjoner. Den forhenværende kommunistiske organisasjonen Mot Dags medlemmer var godt representert, sammen med Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti.³⁰ Navnelisten var en seierherrenes liste. Kampen om Norges sjel kom de neste årene til å stå innenfor listen, og med Sovjetunionen i sentrum for problemstillingen.

Få dager etter var *Norsk Sovjet-russisk Samband*³¹ konstituert med arkitekt Harald Hals, regulerings sjef i Oslo, som formann og kommunisten Christian Hilt i den sentrale sekretærstillingen³². Hilt arbeidet på trettitallet i Kominterns Skandinaviske Länderssekretariat. Han

var en periode også leder for de skandinaviske seksjonene på KUNMZ – det kommunistiske universitetet for vestlige minoriteter. Her fikk skandinaviske kommunister sin hemmelige kaderopp-læring. Senere var han Moskvakorrespondent for den kommunistiske presse i Skandinavia. En mer sentral og lojal person sett fra sovjetmyndighetenes side fantes knapt.³³ Mønsteret fra førkrigstidens *Sovjet-Unionens Venner* og *Norsk-Russisk Kultursamband* ble fremdeles fulgt. En kommunist skulle ha sekretærvervet i organisasjonene, formannen og flertallet av styremedlemmene skulle derimot ikke være kommunister, men mennesker som sympatiserte med Sovjetunionen og hadde en posisjon i samfunnet. Dette var klare styringskrav fra sovjetiske myndigheter gjennom VOKS, og i sin tid fra Komintern. Da kultursambandet ble dannet var det Kirsten Hansteen som påtok seg vervet.³⁴ Tilsvarende var Astrid Langseth, Haavard Langseths kone, sekretær i venneforeningen fra stiftelsen til 1934.³⁵ I 1932 deltok hun på en konferanse i Moskva for sekretærene i de ulike lands *Sovjet-Unionens Venner*.³⁶ Det er rimelig å anta at den ble avholdt for å koordinere og rettlede sekretærene i deres arbeid.

Mai – juni 1945, et nytt samband dannes

Christian Hilt redegjorde tidlig på høsten 1945 for stiftelsen av sambandet.³⁷ Han pekte ut to grupperinger som tok initiativ. For det første komiteer som ble etablert i mai 1945. Disse besto av gamle og nye venner av Sovjetunionen, kommunister og sympatisører. Derne

komiteer som Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon, AFL, etablerte.³⁸ AFLs leder Konrad Nordahl ble visefor- mann i sambandet. Hans dagbøker fra krigen slutter 10. mai 1945 med an- komst i Oslo. Til da finnes det intet om slike planer. I hans memoarbøker nev- nes de heller ikke, her drøfter han i ste- det samlingsforhandlingene mellom DnA og NKP. Han setter imidlertid samlingsforhandlingene i direkte for- bindelse med den enorme økte sympati- en Sovjetunionen hadde fått blant ar- beiderne i Norge under krigen, noe AFLs ledelse fikk klare uttrykk for fra 1943. Sannsynligheten taler vel for at de samme mekanismer har fungert i forbindelse med etableringen av sam- bandet.

I komiteene satt det fremstående medlemmer av Arbeiderpartiet. Ut fra de to grupperingene ble det formet en felles komité som fikk i oppdrag å for- berede grunnlaget for et norsk – sovjet- russisk samband. Komiteen bestemte at det skulle sitte fremstående represen- tanter for alle sider av norsk kulturliv i styret. Det måtte ikke herske tvil om deres forhold under krigen. Hilt sendte sin versjon av begivenhetene til den sovjetiske ambassaden i Oslo. Det betyr at han avla rapport overfor et byråkra- tisk apparat han selv hadde vært ansatt i deler av sitt liv, og som han i mange år hadde vist sin lojalitet til. Sannsynlighe- ten taler for at hans versjon er sannfer- dig, men forenklet. Det er delvis mulig å verifisere den indirekte via andre kil- der.

Opprettelsen av sambandet foregikk parallelt med samlingsforhandlingene mellom DnA og NKP. I 1943 ble det av- holdt en konferanse i Stockholm som

munnet ut i en uttalelse om samling av de to partiene. Fremtredende politiske fanger på Grini gjorde et liknende ved- tak i 1945.³⁹ I dette vedtaket heter det blant annet at Norge må ha et nært vennskapelig forhold til Sovjetunionen, og at man i egen interesse må gå inn for et «øket økonomisk og kulturelt sam- kvem med arbeider- og bondestaten.»⁴⁰ Grinivedtaket ble signert av Einar Ger- hardsen, Jørgen Vogt, Gunnar Bråthen, Olaf Watnebryhn, Arne Pettersen og Alf Pettersen. Sammen representerte de begge partier og fagbevegelsen. Selve samlingsforhandlingene startet den 8. juni.⁴¹

I denne perioden ble det dannet en organisasjonskomité for sambandet. Ti dager etter at samlingsforhandlingene begynte sendte denne organisasjons- komiteen invitasjon til omkring 150 personer. De ble spurt om være innby- dere ved dannelsen av sambandet. Invi- tasjonen var undertegnet av Kirsten Hansteen, August Lange, Finn Moe, Christian Hilt og Gustav Sjaastad. Sist- nevnte var høyesterettsadvokat og had- de avtale med AFL om å ta et visst antall saker årlig for dem. Under krigen satt han på Grini. Hilt hadde notert seg hans foredrag for medfangene om den sovje- tiske grunnloven av 1936. Sjaastad tok seg av det praktiske arbeidet i forbindel- se med etableringen av sambandet.⁴²

Straks etter at sambandet var stiftet minnet Sjaastad AFL om at Finn Moe hadde samtalt med Konrad Nordahl om økonomisk støtte til sambandet. Sam- bandet sto uten midler. Ambassadør Rolf Andvord i Moskva var villig til å holde et foredrag i Universitetets aula før sommerferien, men det ville medfø- re store utgifter. Det var også spørsmål

Innhold:

Vårt program.

Trygve Lie:
Norge og
Sovjetsamveldet.

V. Molotov:
Den fredelige oppbygg-
ing og våre oppgaver.

M. Andersen-Nexo:
Dagligt Liv i Sovjet-
Unionen.

Valgene i Sovjetsam-
veldet.

Usbekisk legende.

Bokkronikk.

Halvårsberetning m. m.

**PRIS
I KRONE**

En av hovedmålsetningene ved dannelsen av Sambandet i 1945 var å utgi et eget tidsskrift, som skulle være «en kilde for pålitelig og allsidig informasjon om Sovjetsamveldets sosiale, økonomiske og kulturelle liv og utvikling». Finansieringsproblemer skapte forsinkelser og det første nummeret utkom først i januar 1946.

om AFL hadde ledige lokaler sambandet kunne bruke.⁴³

Hilt mente at Arbeiderpartiet ønsket å begrense kommunistenes innflytelse i styret. Norges Kommunistiske Parti insisterte på at Christian Hilt skulle velges til sambandets generalsekretær. Arbeiderpartiet foreslo høyesterettsdommer Ferdinand Schjelderup som formann. Schjelderup hadde sittet i Høyesterett siden 1928, og var kjent for sin organisering av motstand mot tyskerne under krigen. Han ville imidlertid ikke påta seg vervet. Vervet gikk derfor til arkitekt Harald Hals, også han Arbeiderpartiets kandidat. Etter noe tid satt komiteen med et styre på 11 medlemmer. Da så den gamle NKP-veteranen Adam Egede-Nissen kom til å kritisere sammensetningen, det var for få fra arbeiderklassen i styret, mente han, benyttet Arbeiderpartiet anledningen til å få inn to medlemmer til, Rolf Hofmo og Rolf Hansen. I alle fall var det slik Christian Hilt mente det gikk til da han skrev sin redegjørelse. Harald Hals ble formann, landsorganisasjonens formann Konrad Nordahl viseformann og Christian Hilt sekretær. Det daglige arbeidsutvalget besto av Hals, Hilt og Sjaastad. I praksis betød sammensetningen at Arbeiderpartiet og fagbevegelsen sikret seg muligheten til å overprøve Hilt dersom han forsøkte seg med soloutspill etter direktiver fra Moskva.

Sambandets viseformann Konrad Nordahl la neppe sin sjel i oppgaven. I hans manuskripter i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek er arbeidet med samlingen av de to partiene godt behandlet. Derimot har han ikke ofret et ord på sin oppgave i sambandet.⁴⁴

Det er naturlig å reise spørsmålet om

sovjetiske myndigheter var involvert i å få sambandet etablert. Førkrigstidens organisasjoner var blitt etablert nettopp på initiativ fra sovjetiske myndigheter.⁴⁵ Christian Hilt's brev til den sovjetiske ambassaden hvor han orienterte om stiftelsesprosessen tyder på at de denne gang ikke var involvert. Det samme gjør hurtigheten i prosessen. De byråkratiske sovjetiske organisasjonene brukte normalt mye tid på å vedta og gjennomføre en slik prosess.

I den første tiden etter krigen fungerte neppe VOKS like godt som før 1937. Mye av materialet fra Moskvaprosessenes tid og den første etterkrigstiden finner seg i arkivets såkalte hemmelige del. Denne omfatter perioden fra 1937 til og med 1945. Arkiveringen reflekterer antakelig de spesielle forholdene som startet med utrenskningene i organisasjonen og varte gjennom krigen. I og med at store deler av førkrigstidens personale var utrensket må det nødvendigvis ha tatt noe tid før arbeidet igjen kunne gjenopptas på vanlig måte etter at krigen var over. Jeg tror derfor at initiativet ikke kom utenfra, men fra de kretsene Hilt nevner i sitt brev. For de gamle sympatisørene og medlemmene fra før krigen må det ha vært naturlig å etablere en ny organisasjon så snart situasjonen ble normalisert. Hilt's siste arbeidsoppgaver før han ble arrestert i august 1940 handlet også om å opprettholde et talerør for Sovjetunionen i Norge, gjennom *Nytt Land*.

Under inntrykket av den politiske prosessen rundt samlingsforhandlingene mellom DnA og NKP ble sannsynligvis etableringen av sambandet en symbolsk gest som raskt kunne iverksettes, uten særlig stort engasjement fra DnA

og AFL. Derimot ville det vært av stor negativ symbolverdi både om partiet og fagbevegelsen hadde holdt seg utenfor, og om en rekke tungvektene i det norske samfunnet hadde gjort likedan. Det var knapt politisk og moralsk mulig å markere avstand til Sovjetunionen og dens folk ved å nekte deltakelse i sambandet sommeren 1945.

Personkabalen

Når norske kommunister rapporterte til Komintern eller VOKS om organisasjonene de deltok i var det vanlig å evaluere medlemmenes politiske tilhørighet. Rapportene var ren rutine og hadde fulgt samme mønster i en årrekke. Deres eksistens viser samtidig hvor den reelle styringen lå.

Christian Hilt delte styret i sambandet politisk i tre. Det var fem borgerlige medlemmer, seks arbeiderpartimedlemmer og to kommunister.⁴⁶ Deretter gikk han nøye gjennom hver enkelts personlige karakteristika. Også det var vanlig. De viktigste elementene i personevalueringen var naturlig nok vedkommendes rolle under krigen, og hans eller hennes personlige forhold til Sovjetunionen. Sambandets formann Harald Hals ble for eksempel karakterisert som liberaler uten politisk engasjement. Hilt kjente sannsynligvis ikke til at Hals i 1933-34 var aktiv deltaker i Clartés Stavangeravdeling. Clarté var en organisasjon under Mot Dag. På et møte i februar 1934 foreslo Hals at alle medlemmer av Clarté skulle melde seg inn i DnA.⁴⁷ Dette er to år før prosessen mot en slik løsning var skikkelig i gang for moderorganisasjonen Mot Dags vedkommende.⁴⁸ Det er vel mulig at Hals ikke var «liberaler

uten politisk engasjement», men heller en arbeiderpartimann i 1945.

Hals hadde studert byplanlegging i Sovjetunionen i 1935, og vært gjest på en kongress for sovjetiske arkitekter i Moskva i 1937. Etter reisen i 1935 holdt han foredrag om sine opplevelser i Oslo Clarté.⁴⁹ Hilt mente han muligens hadde utgitt en bok med positive inntrykk fra Sovjetunionen.⁵⁰ Det er riktig både at han skrev en bok, og at det er mye positivt i boken, men det finnes også adskillig mindre positive betraktninger, ikke minst om angiveri og undertrykkelse.⁵¹ Slike observasjoner hindret likevel ikke Hals i å delta i en komité som forsøkte å gjenopplive *Norsk-Russisk Kultursamband* i 1938-39. Under krigen flyktet han til Sverige.

Tilfellet Harald Hals viser ikke bare hvor viktige personkarakteristikkene var, men også deres begrensninger. Hilt manglet eksakte opplysninger på flere punkter, og har sannsynligvis feilkategorisert Hals som borgerlig. At han var DNAs kandidat fikk ikke bjellene til å ringe i tilstrekkelig grad. Likevel etterlater karakteristikken inntrykk av en mann som hadde et positivt helhetssyn på Sovjetunionen, basert på sine faglige vurderinger. På den måten ville han ikke like lett kunne utsettes for kritikk som en mer politisk person.

Hilt mistenkte to av styremedlemmene for å være bundet til Martin Tranmæl. Finn Moe var *Arbeiderbladets* utenriksredaktør og var kjent for sin fiendtlige holdning til Sovjetunionen før krigen. Hilt trodde også at den unge elektrikerer Rolf Hansen muligens var en personlig venn av Tranmæl. Rolf Hansen ble mange år senere norsk forsvarsminister.

Et inntrykk av Norge

Norsk presse og kringkasting skapte en enorm begeistring for alt og alle som representerte sovjetfolket i maidagene 1945. Personalet som rykket inn i Sovjetunionens ambassade i Oslo var overveldet av begeistringen. De rapporterte hjem om en enestående varme og omsorg for sovjetfolket, krigsfangene og de offisielle sivile og militære representantene som ankom.⁵² Vennskap, takknemlighet og beundring var stikkord. Besøkende fra Sovjetunionen ble overalt mottatt av hurraropende skarer.

Under de alliertes dag, 30. juni, ble marskalk Falalejev og generaløyntant Sjerbakov hyllet av en stor mengde fremmøtte utenfor Nationaltheatrets hovedinngang. Folk i mengden sang sovjetiske sanger. Tilsvarende oppløp hadde forekommet utenfor hotellet hvor delegasjonen bodde. Til og med bilder av sovjetiske offiserer i butikkvinduer skapte oppløp. Konsul Majevskij fant nordmennenes hyllest til de sovjetiske krigsfangene som deltok i de alliertes parade spesielt rørende.

Krigsfangeleirene var mål for rene pilgrimsferder. Hundrevis av nordmenn dukket opp for å gi uttrykk for sin takknemlighet. De alliertes øverstkommanderende i Norge, den britiske general Thorne, var litt misunnelig på den «enestående suksessen russerne hadde i Norge.»⁵³ Folk fra alle samfunnslag visste den samme ærlige varmen overfor sovjetfolkene, skrev konsulen hjem. Han kunne også fortelle at krigsfangene fikk hjelp og støtte fra den norske sivilbefolkningen, selv med fare for deres egne liv.

Det var den samme begeistringen for

sovjetkulturen som for de militære. Billettene ble straks utsolgt da et musikalsk sett heller middelmådig orkester sammensatt av sovjetiske krigsfanger holdt en farvelkonsert i Casino i Oslo. Sovjetambassaden fikk spørsmål fra nordmenn om de kunne sende bøker og trykksaker. De skulle ikke bare være på norsk, mange nordmenn ville lære russisk. Det måtte bygges opp et bibliotek i ambassaden som inneholdt et tilstrekkelig antall norsk-russiske ordbøker.

Ny tid – nye muligheter

Harde fakta lå også bak ønskene om kulturell satsing sommeren 1945. Norge ble oversvømmet av engelskspråklige filmer, og engelsk litteratur ble spredt overalt. Konsulen la merke til at en ny lærebok i engelsk inneholdt propaganda for å knytte den norske befolkningen til Storbritannia. Han mente at engelske myndigheter selv sto bak boken. Det måtte derfor være en oppgave for legasjonen å hindre at den norske opinionen ble ofre for engelsk propaganda. «La ikke engelskmennene få monopol på de kulturelle forbindelsene med Norge,» skrev han, «glem ikke våre interesser i Norge.»⁵⁴ Et år senere var konsul Majevskij tilbake i Moskva hvor han arbeidet med norske saker i utenriksdepartementets 5. europeiske avdeling. Der fremholdt han fremdeles det samme behovet for kulturell satsing, mens Christian Hilt advarte fra Oslo mot den engelske og amerikanske innflytelsen Majevskij så allerede året før.⁵⁵

Dessuten kunne man gjøre gode forretninger om sovjetiske bøker ble oversatt til norsk. Det var noen under oversettelse som ville komme til høsten,

Russiske krigsfanger blir hyllet av begeistrede nordmenn under den store paraden på Karl Johan under de alliertes dag, 30. juni 1945. Fangene hadde fått nye uniformer med engelsk snitt, men med russiske distinksjoner.

men alt skjedde planløst. Ambassaden trengte en person til å ta seg av distribusjonen av sovjetisk litteratur. Mange forlag var villige til å gi ut bøkene. Ambassaden var i kontakt med både Gyldendal og Grundt Tanum.

På filmfronten lå Sovjetunionen langt etter de vestallierte. Deres filmer fylte alle kinoer. De få filmene som hadde kommet til Norge fra Sovjetunionen gikk imidlertid for fulle hus. Folk kom langveisfra for å se. Konsulen ønsket at omkring ti gode filmer kunne sendes til Norge, slik at han kunne leie dem ut gjennom sambandet. For sikkerhets skyld vedla han en liste over aktuelle filmer.

Ledelsen i sambandet hadde tatt opp spørsmålet om teaterbesøk. De visste at

sovjetiske teaterensembler opptrådte i Helsinki alt på forsommeren 1945. Da måtte det vel være mulig å få noen hit til Norge også, som ikke hadde vært i krig mot Sovjetunionen? Konsulen var enig i dette, og foreslo at minst to ensembler skulle komme til Norge i løpet av høsten. I tillegg burde det sendes en god konsertbrigade.

Konsul Majeuskij mente det var nødvendig å vise nordmennene hvor langt sovjetisk kultur hadde kommet. De hadde fra før helt gal informasjon om det, etter fem år med Quislings og Goebbels propaganda. En kulturell satsning ville få nordmennene til å synge sovjetiske sanger, lese bøkene og studere russisk, mente konsulen. Det samme gjaldt for idretten. Sovjetiske idrettsfolk

burde komme til Norge. Det ville også bidra til at de sovjetiske representantene kom i forbindelse med bredere kretser i det norske samfunn og at sambandet fikk økt oppslutning. Med flere venner får vi bedre betingelser, og det blir lettere å arbeide her, skrev konsulen hjem.⁵⁶

Utgangspunktet sommeren 1945 var det beste. Sambandet hadde etablert seg med rikelig kontorkapasitet og fire fast ansatte i Oslo. Foruten Christian Hilt arbeidet det to damer og Aksel Njå på kontoret. Njå som sekretær for osloavdelingen av sambandet. Njå var tidligere medlem av Mot Dag og hadde reist i Sovjetunionen i 1939. Han snakket russisk, slik Hilt også gjorde.⁵⁷

Sambandet ble delt i tre seksjoner. Christian Hilt ledet selv seksjonen for opplysning og presse. Med seg der hadde han blant andre Njå, slavisten Olav Rytter og Olav Dalgard. Dalgard hadde studert film og teater i Sovjetunionen i 1935. De planla utgivelse av et månedsblad. Seksjonen for skole og utdanning ble ledet av lektor August Lange, med Hans Vogt, Olav Storstein, Håkon Sommerseth og Arne Gallis blant seksjonens medlemmer. Vogt hadde flere lengre reiser i Kaukasus bak seg i forbindelse med sine språkstudier. Han utmerket seg i russernes øyne ved å holde en 45 minutter lang radiotale om Stalin i juni.⁵⁸ Den tredje seksjonen skulle arbeide med teater, film, musikk og arkitektur. Olav Dalgard ledet seksjonen. De viktigste medlemmene var forfatteren Sigurd Evensmo, kunstneren Willi Midelfart, arkitekten Bernt Heiberg og teatersjef Hans Jacob Nilsen. Nilsen hadde ikke bare besøkt Sovjetunionen, han var også teatersjef i Bergen da

Nordahl Griegs skuespill *Vår ære og vår makt* etter mye kamp ble satt opp i 1935. Sambandet var i oktober 1945 etablert med lokale styrer og medlemmer i ti norske byer.

Lojalt nok?

Christian Hilt's redegjørelse for sammensetningen av sambandets ledelse vakte ikke bare begeistring i Moskva. Hals sitt manglende politiske engasjement tidligere vakte bekymring. Det samme gjaldt andre medlemmer av styret. Det mest bekymringsfulle var imidlertid at viseformann Konrad Nordahl hadde vært fiendtlig innstilt til Sovjetunionen under vinterkrigen mot Finland. Ambassaden i Oslo ble derfor bedt om å gi sin vurdering av det arbeidet sambandet hadde utført frem til slutten av november 1945.⁵⁹

VOKS ville vite om sambandet arbeidet i tråd med VOKS sine planer. Var styret sammensatt på en for VOKS ønskelig måte? Hadde det tillit i befolkningen? Var det sannsynlig at dette styret ville kunne iverksette planene til VOKS fremover? Når det gjaldt inndelingen i seksjoner, mente VOKS at nordmennene kunne bruke den finske organisasjonen som modell. Til sist ønsket VOKS en liste over filmer, utstillinger, bøker o.l. det var behov for i Norge. Informasjonen skulle brukes til å planlegge VOKS sine aktiviteter i Norge i 1946.

VOKS anså med all mulig tydelighet det norske sambandet som et politisk-kulturelt redskap, og behandlet organisatoriske spørsmål fra en sovjetisk synsvinkel. Det viktige var å nå målene VOKS i Moskva satte, ikke å nå målene

norske medlemsmøter måtte finne på å sette. Kravene til rapporter og planene for 1946 viser tydelig at sambandet hadde lojalitetsplikt overfor sovjetiske myndigheter. Den gikk gjennom sekretærens løpende håndtering av driften.

Kultur og vitenskap

Høsten 1945 og vinteren 1946 var det stor aktivitet med planlegging og gjennomføring av ulike kulturelle arrangementer.⁶⁰ Edvard Munchs arbeider ble stilt ut i Moskva, norske studentsangere skulle opptre i Moskva og Leningrad sommeren 1946, et norsk tilbud om et barnesangkor var av uvisse grunner ikke av interesse for VOKS, mulighetene for å utgi norsk musikk i Sovjetunionen ble sondert, norske vitenskapsmenn besøkte igjen sovjetiske institusjoner. Norske turnere planla reise til Moskva sommeren 1946. En sovjetisk konsertbrigade besøkte Norge med stor suksess, det samme gjaldt for teaterskuespillere. Som vi ser var mangeartede forbindelser opprettet i løpet av kort tid.

En av de mest fremstående nordmenn som besøkte Sovjetunionen i 1946 var legen Hans Jacob Ustvedt. Ustvedt hadde et omfattende samfunnsengasjement og ble senere kringkastingsdirektør. I 1946 var han Den Norske Lægeforeningens president. Ustvedt var spesielt interessert i behandlingen av hjerte- og karsykdommer, samt tuberkulose. Han ba selv om å få besøke Botkin-sykehuset, Gorkij medisinske institutt og Vitenskapsakademiets institutt for tuberkulose.⁶¹ Det ble satt opp et omfattende faglig program for besøket. I tillegg til behandlingsmetoder

fikk han innsikt i moderne forskning om silikose som yrkessykdom, produksjon av mer holdbart blod og blodplasma og av antibiotika som penicillin. Norge måtte i følge Ustvedt importere det viktige nye antibiotikumet.⁶² Sovjetunionen var i stand til å lage det selv. Ustvedt er på flere måter typisk. Han var en høyt utdannet og respektert fagmann som kunne sette sitt fag inn i samfunnets helhet. Under besøket fikk han se det ypperste Sovjetunionen hadde å by på innen sitt fagområde, og han fikk samtaler med de mest kjente fagfolkene. Intet tyder på at politikk har vært tema. Resultatet av besøket ville nesten nødvendigvis være at Ustvedt satt igjen med et positivt inntrykk av sitt fags standard i Sovjetunionen. Som samfunnsengasjert var det sannsynlig at han på den ene eller andre måte ville videreformidle dette inntrykket. Med det var hensikten med besøket oppnådd fra VOKS sin side.

Konklusjon

Ingunn Rotihaug manglet i 1998 kilde-materiale nok til å trekke konklusjoner om forbindelsene mellom sambandet og sovjetiske myndigheter det første året.⁶³ Med det materiale som senere er blitt tilgjengelig viser det seg at det fra kort etter at sambandet ble opprettet var nær kontakt mellom Christian Hilt og Moskva. Det vil si at vi kan etablere en kontinuitet fra 1928 til 1940, som straks ble gjenopprettet etter den andre verdenskrig. De norske organisasjonene var hele tiden underbruk av sovjetisk utenriksstjeneste, sto under deres ledelse og ble styrt etter deres målsettinger. Både de nye mulighetene for oppslutning om

Sovjetunionen og farene fra vestlig kulturinnflytelse sto klart for sovjetiske representanter i Oslo, og ble rapportert til Moskva.

Rotihaug skriver at samfunnstoppene i Norge spilte liten rolle i sambandets liv.⁶⁴ Hun mener det skyldtes deres mange andre engasjementer. En annen forklaring synes også nærliggende. Fra offisielt norsk hold kan etableringen av vennskapssamband og kulturelle organisasjoner vært sett på som positive redskaper i arbeidet med å sikre Norges selvstendighet og handlefrihet etter krigen. Ambassadør Andvord var en synlig representant for dette arbeidet alt under krigen. Det er derfor ingen overraskelse at tunge samfunnstopper gikk inn i sambandet i juni 1945. Gamle sympatisører og samfunnets ledere hadde felles interesse av et vennskapsamband som fungerte. Gjennom sambandet kunne partene kontrollere rollen sovjetisk kultur og arbeidsliv skulle oppnå i Norge. Noe ekte engasjement for Sovjetunionens sak var det derimot neppe snakk om fra alle parters side. Derimot kan vi regne med et ekte engasjement for sovjetfolkets skjebne. Her skulle sambandet sannsynligvis etter mange nordmenns ønske være en kontaktskaper, men slik ble det ikke med de rammebetingelsene sovjetstaten satte.

For sympatisørene gjaldt det å smi mens jernet var varmt. Alle som representerte Sovjetunionen ble overstrømmende mottatt av den norske befolkningen, mens det kanskje for makteliten mer gjaldt å begrense innflytelsen inntil utviklingen igjen normaliserte oppslutningen. Det fantes med andre ord en underliggende flodbølge av sympati blant folk flest som de ledende

krefter i Norge ikke kunne motsette seg. Også de sovjetiske diplomatene i Oslo oppfattet muligheten og etterlyste bøker og tidsskrifter til utlån.⁶⁵ En normalisering i synet på Sovjetunionen fant sted i løpet av 1946. En tid etter begynte samfunnstoppene å kritisere sambandet og å trekke seg ut.⁶⁶

Hovedinntrykket ved en gjennomgang av personer som skrev under på oppropet om å danne sambandet i juni 1945, og de som tok verv i organisasjonen, er likevel kontinuitet fra mellomkrigstiden. Det var de samme menneskene, de samme miljøene, de samme familiene som engasjerte seg i Sovjetunionens sak. Den store forskjellen fra slutten av trettitallet var den enorme sympatien Sovjetunionen hadde i befolkningen kort etter krigen. For første gang representerte aktivistene en folkelig oppslutning.

Sovjetiske myndigheter var meget fornøyde med den raske etableringen av sambandet. De merket seg at det i løpet av en måned hadde oppnådd 741 medlemmer og var etablert i mange byer.⁶⁷ Ikke minst var det viktig for dem at så mange fremstående nordmenn hadde signert oppropet om å danne sambandet i juni. Underskriftslisten ble publisert alfabetisk i norske aviser, men ambassaden tok seg bryet med å analysere den og fordele de 88 underskriverne etter yrkestilhørighet. Hele 19 vitenskapsmenn og -kvinner var representert. De var med det den største gruppen etter politikere.⁶⁸

Sannsynligheten taler også for at sambandet ble etablert uavhengig av sovjetiske myndigheter. Det fikk en ekstra god start på grunn av tilnærmingen mellom DnA og NKP, og planene om en

sammenslutning av de to partiene. Griniforslaget ble en sentral begivenhet også for etableringen av sambandet. Mens forhandlingene om samling av DnA og NKP foregikk ble sambandet stiftet. På dette tidspunkt var befolkningen i fredsrus med sterkt innslag av takknemlighet og sympati overfor Sovjetunionen. Det fantes ingen ærefull måte å holde seg vekk fra sambandet på for de ledende krefter i Norge. Likevel er det dominerende inntrykket at sambandets aktivister var gamle sympatisører. I løpet av høsten 1945 ble sambandet brakt inn under sovjetisk administrativ kontroll, som la planer for det videre arbeidet i Moskva. Året etter var situasjonen normalisert. Sambandet var et ledd i Sovjetunionens utenrikspolitikk slik det hadde vært før krigen, og de ledende krefter i Norge trakk seg unna.

Noter

- 1 Andvord tok muntlig kontakt den 13.2.1943, rapporten er datert den 15.2.
- 2 *Det federale russiske statsarkivet* - GARF Fond 5283 - Opis 2a - Djelo 14 List 20, 5283-2a-14:20
- 3 Ibid.: 195 og GARF 5283-2a-17:1, 38.
- 4 Ambassadør Rolf Andvords egne ord i brev til utenriksminister Trygve Lie 29.9.1944, trykt i Sven Holtsmark (red.), *Norge og Sovjetunionen 1917-1955*, Oslo 1995:328.
- 5 Ingunn Rotihaug, *Sambandet Norge – Sovjetunionen 1945 – 1970. Kulturambassadør eller politisk reiskap?* Hovedoppgave ved Universitetet i Oslo 1998:49.
- 6 Rotihaug 1998.
- 7 Rotihaug 1998:28.
- 8 *Det russiske statsarkivet for politisk og sosial historie* - RGASPI 495-99-1:144, 148-149.
- 9 RGASPI 495-99-33:123.
- 10 GARF 5283-1a-64:57, 66-70.
- 11 GARF 5283-1a-85:16.
- 12 Rotihaug 1998:40-45.
- 13 RGASPI 495-99-33:61-63, ligger også i GARF 5283-1a-172:18-21.
- 14 RGASPI samme sted:64.
- 15 Ibid.:51-52
- 16 GARF 5283-1a-172:4, ibid.-216:28, 31-37, 5283-5-427:4. Dokumenter fra perioden 1930-1934.
- 17 GARF 5283-1a-216:24.
- 18 Ibid.:29, 31-37.
- 19 GARF 5283-1a-328:58.
- 20 GARF 5283-5-418:1-9 med mer.
- 21 GARF 5283-8-94:66-72.
- 22 GARF 5283-5-430:12-15, og *Dagbladet* 18.2.1933.
- 23 Komplette liste over de som undertegnet oppropet om stiftelse av sambandet i Friheten 26.6.1945. Om Midelfart, Ring og Mowinckel se GARF 5283-5-418:16.
- 24 GARF 5283-5-430:12-15, og *Dagbladet* 18.2.1933.
- 25 Dvs. før Norge kom i krig, og før Sovjetunionen selv ble angrepet av Tyskland.
- 26 GARF 5283-2a-4:16-17.
- 27 Tyskerne gjennomførte aksjoner mot NKP i sin helhet.
- 28 GARF 5283-2a-4:18-19.
- 29 *Friheten* 26.6.1945.
- 30 Strengt tatt var Mot Dag oppløst. Medlemmene gikk inn i DNA i 1936. Jeg velger likevel å holde de gamle motdagstene frem som egen gruppe. De hadde en lang periode utenfor DNA, hvor deres felles identitet ble etablert.
- 31 De litt ulike betegnelsene og skrivemåtene brukt på sambandet den første tiden er som i kildene.
- 32 *Friheten* 30.6.1945.
- 33 Opplysningene om Hiltz ulike verv er velvilligst gitt av Ole Martin Rønning. Rønning arbeider bl.a. med nordmenn under opplæring i Sovjetunionen i mellomkrigstiden. Se også Rotihaug 1998:53.
- 34 GARF 5283-5-430:12-15, og *Dagbladet* 18.2.1933.
- 35 RGASPI 531-1-219:3, Astrid Langseths selvbiografiske opplysninger til Komintern fra 22.7.1937, velvilligst stilt til disposisjon av Ole Martin Rønning.
- 36 Ibid.

- 37 GARF 5283-2a-41:83-87. Brev av 21.9.1945 fra Hilt til den sovjetiske ambassaden i Oslo.
- 38 Se manuskript i Konrad Nordahls arkiv i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek.
- 39 Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek – AAB LOs arkiv Dd 002 Samarbeidskomiteen, protokoll 16. mai 1945.
- 40 AAB LOs arkiv Dd 004.
- 41 *Samlingsforhandlingene. En dokumentasjon.* Oslo 1945.
- 42 AAB LOs arkiv Dd 007.
- 43 Ibid.
- 44 Manuskriptene er mer omfattende utgaver av de publiserte erindringene til Nordahl.
- 45 RGASPI 495-99-33:61-85, se også GARF 5283-1a-172:18-21.
- 46 Borgerlige: Harald Hals, Erling Steen, Thorvald L. Moe, Harald K. Schjelderup og Otto Ruge. Arbeiderpartiet: Konrad Nordahl, Finn Moe, Olav Dalgard, Gustav Sjøstad, Rolf Hofmo og Rolf Hansen. Kommuniste: Kirsten Hansteen og Christian Hilt.
- 47 AAB Mot Dags arkiv, I-001, akvisisjon fra Kristian Ottosen april 2002, mappe Mot Dag Stavanger 1934, referat medlemsmøte 15.2.34.
- 48 Mot Dag ble oppløst etter avtale med DNA den 18.6.1936, og medlemmene, unntatt Erling Falk, fikk gå inn i DNA. Forhandlingene hadde pågått store deler av vinteren 1936.
- 49 AAB Mot Dags arkiv, I-001, mappe Oslo Clarté 1935, styremøte 12.9.1935. Foredraget het *Litt av hvert fra en reise i Russland.*
- 50 Harald Hals, *Moskva – en bok om Moskva igår, idag, imorgen*, Gyldendal, Oslo 1937.
- 51 Ibid.:97.
- 52 GARF 5283-2a-41:75-81.
- 53 Ibid.
- 54 Ibid.
- 55 Rotihaug 1998:85-87.
- 56 GARF 5283-2a-41:75-81- jeg bruker ikke anførselstegn her fordi uttalelsen foreligger i en slett engelsk oversettelse.
- 57 Ibid.:93-97. Rapport om organisatoriske forhold i sambandet. Oktober 1945. Utferdiget av annensekretær Suvorov ved ambassaden i Oslo. Njå var i en periode sterkt engasjert i Mot Dags Stavangeravdeling. Se AAB Mot Dags arkiv, I-0001, mappe Mot Dag Stavanger.
- 58 Ibid.
- 59 Ibid.:101 Brev fra styremedlem Kislova i VOKS til konsul Majeviskij ved ambassaden i Oslo. Datert 24.11.1945.
- 60 GARF 5283-20-90-93:en rekke dokumenter.
- 61 GARF 5283-20-94:81-83. Besøket fant sted i slutten av mai 1946.
- 62 GARF 5283-20-95:38.
- 63 Rotihaug 1998:53, 84-86.
- 64 Rotihaug 1998:64-65.
- 65 GARF 5283-2a-41:72. De etterlyser 'biblioteket til VOKS', hva jeg antar var et standardbibliotek som lå i ambassadene rundt i verden.
- 66 Rotihaug 1998:80-91.
- 67 GARF 5283-2a-41:72.
- 68 GARF 5283-2a-41:93-97.